

Projectplan Subsidie Drents-Friese Grensstreek

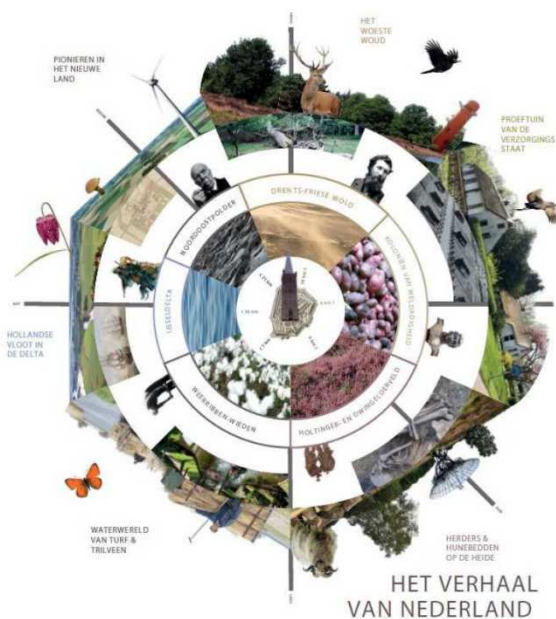
Inhoud

1. Inleiding	5
2. Aanvragers en positie gemeente Westerveld	7
3. Projectplan.....	9
Project 1	13
Landschapsvisie	13
Project 2	18
Impuls Streekbeheer landschap	18
Project 3	22
Impuls duurzaam toerisme.....	22
Project 4	26
Impuls Communicatie en Educatie	26
Project 5	29
Noaberschapslijn tijdelijke werkorganisatie	29
4. Plan van aanpak en planning.....	34
5. Begroting.....	35
6. Cofinanciering.....	35
7. Bijlagen.....	37

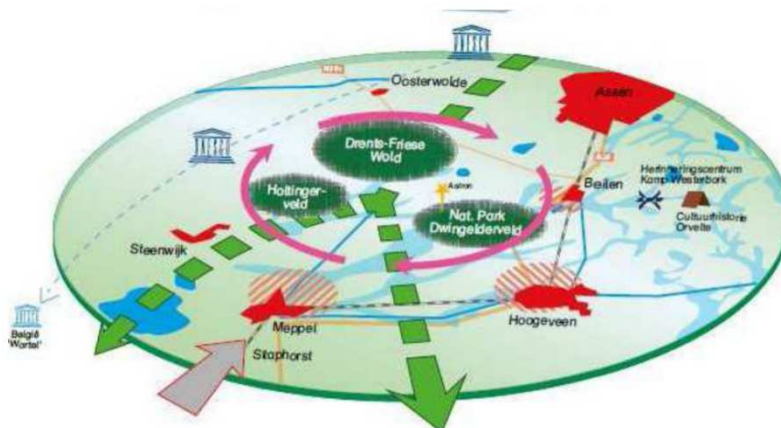
Projectplan aanvraag NP Drents-Friese grensstreek nieuwe stijl

Versie 18 februari 2021

Projectplan ingediend
voor de Regeling
Tijdelijke ondersteuning
Nationale Parken.
Aanvrager
Provincie Drenthe als
penvoerder namens de
Stuurgroep Regionaal
Landschap Drents-Friese
Grensstreek.
Contactgegevens
c.scholten@drenthe.nl
telefoonnummer (0592)
365726

HET GEBIED

Fotografie: Hans Dekker

1. Inleiding

Deze aanvraag is een gezamenlijke aanvraag van de Nationale Parken Dwingelderveld en Drents-Friese Wold. De Drents-Friese grensstreek, een gebied van ongeveer 600 km², beslaat een deel van het Drents plateau en de randzone daarvan met de overgang naar laagveengebieden. Daardoor kent het gebied een gradiënt van hoog naar laag, voedselarm naar voedselrijk en oud naar jong cultuurlandschap. Dit leidt tot een gevarieerde natuur. Binnen de streek liggen vier Natura2000-gebieden (Drents-Friese Wold, Dwingelderveld, Fochteloërveen en Holtingerveld), waarvan de eerste twee (samen ruim 150 km²) Nationaal Park zijn. Dit is de hoogste dichtheid van Nationale Parken en Natura2000-gebieden in ons land. De meeste broedlocaties van de kraanvogel in Nederland vind je hier. Het Dwingelderveld is het grootste aaneengesloten natte-heidecomplex van West-Europa, uniek in omvang en variatie. Het Aekingerzand in het Drents Friese Wold is een van de weinige actieve binnenlandse stuifzanden in Noordwest-Europa. De streek als geheel, inclusief de natuurgebieden, vormt een gaaf voorbeeld van een Drents esdorpenlandschap, rijk aan cultuurhistorische waarden, waaraan de ontstaansgeschiedenis nog goed is af te lezen (uit: Bidbook voor de verkiezing mooiste natuur van Nederland). In het gebied liggen de Nationale Parken Drents-Friese Wold en Dwingelderveld.

De ambitie voor de toekomst is in 2016 door de samenwerkende overheden en partijen in de stuurgroep vastgesteld in de Ontwikkelagenda Regionaal Landschap Drents-Friese grensstreek. Citaat pagina 4: "In 2020 is het gebied een van de mooiste van Nederland. De combinatie van natuur en natuur- en landschapsinclusieve landbouw is een voorbeeld voor andere plattelandsgebieden in Europa. De achteruitgang van de biodiversiteit in de natuurkernen is tot staan gebracht, de waterhuishoudkundige omstandigheden zijn op orde. Er is een goed ontwikkelde en duurzame landbouw rond de natuurkernen, die de kwaliteiten van de natuurgebieden ondersteunt. Het landschap buiten de natuurkernen wordt gekoesterd en ontwikkeld en de (moderne) landbouw in dit landschap geldt als voorbeeld van natuur- en landschapsinclusieve landbouw. Er is voldoende budget voor de verbindende landschapselementen zoals houtwallen, natuurvriendelijke oevers en ecologisch beheerde bermen en akkerranden. Voor toeristen en recreanten zijn er voldoende recreatieve paden om het gebied in alle facetten te beleven. De kwaliteit van de horeca en verblijfsrecreatie sluit aan bij de verwachtingen van de toerist. Ondernemers vertellen het verhaal van de unieke kenmerken van het Regionaal Landschap. De dorpen staan centraal in de ontvangst en het verwennen en verrassen van bezoekers."

Nu in 2020 staan de ambities nog steeds overeind, maar kan de uitvoering beter. Combinaties van natuur en natuur inclusieve landbouw zijn er, maar dit kan veel meer (boer-burger-biodiversiteit). De biodiversiteit en waterhuishouding is nog niet op orde. Het landschap wordt ook buiten de natuurkernen weliswaar gekoesterd, maar aan middelen voor uitvoering en beheer is tekort. Er is onvoldoende budget voor verbindende landschapselementen. De fiets-, wandel- en ruiterspaden in het gebied nemen af en het beheer laat te wensen over. Het aantal toeristische overnachtingen in het gebied is de afgelopen 25 jaar afgenomen. Kortom: de ambities staan overeind, er is voldoende overleg en er zijn voldoende regels, maar het ontbreekt aan uitvoeringskracht en -middelen.

Hoewel de tijdelijke rijkssubsidie Nationale Parken daar geen structurele oplossing voor biedt, willen we deze middelen wel inzetten om te komen tot uitvoeringsgerede plannen met een structurele financiering uit drie bronnen:

1. bijdragen van de beide provincies in uitvoeringsgerichte projecten Nationale Parken;
2. vergroten van de inzet van boeren, burgers en recreatieondernemers in concrete projecten;
3. rijksmiddelen voor Nationale Parken, danwel het benutten van koppelkansen met rijksopgaven (bos, stikstof, klimaat etc).

Daarvoor gaan we met de tijdelijke middelen van het rijk voor Nationale Parken inzetten op een:

1. door alle partijen gedragen landschapsvisie;
2. impuls voor landschap in de vorm van Streekbeheer met beheer- en investeringsplan;
3. impuls voor duurzaam toerisme met beheer- en investeringsplan
4. impuls voor natuureducatie
5. passende governance

Ontwikkelagenda

Bidbook

Aanpassingen als gevolg van generieke korting

Door overschrijding van het subsidieplafond, is de Rijksbijdrage voor alle Nationale Parken gekort. In dit projectplan zijn de aanpassingen voor de Drents-Friese Grensstreek verwerkt.

2. Aanvragers en positie gemeente Westerveld

Dit is een gebundelde aanvraag van de Nationale Parken Dwingelderveld en Drents-Friese Wold samen. Provincie Drenthe is penvoerder van de Stuurgroep Regionaal Landschap Drents-Friese grensstreek. In deze stuurgroep zijn twee provincies, vier gemeenten en het waterschap vertegenwoordigd, vier terreinbeherende organisaties en Drents particulier grondbezit, landbouw- en recreatieorganisaties.

In deze aanvraag zijn vijf deelprojecten opgenomen waarbij ieder deelproject een eigen penvoerder heeft, tevens ontvanger van de rijkssubsidie, namelijk:

1. Landschapsvisie: Stichting Het Drentse Landschap, mw. Sonja van der Meer
2. Impuls Streekbeheer Landschap: Stichting Landschapsbeheer Drenthe, dhr Erik de Gruijter
3. Impuls duurzame recreatie: Stichting Cultuurtoerisme Drenthe, dhr Harrie Wolters
4. Impuls communicatie en educatie: IVN Natuureducatie, dhr Mark Tuit
5. Noaberschap Regionaal Landschap nieuwe stijl: Stichting Landschapsbeheer Drenthe, dhr Erik de Gruijter

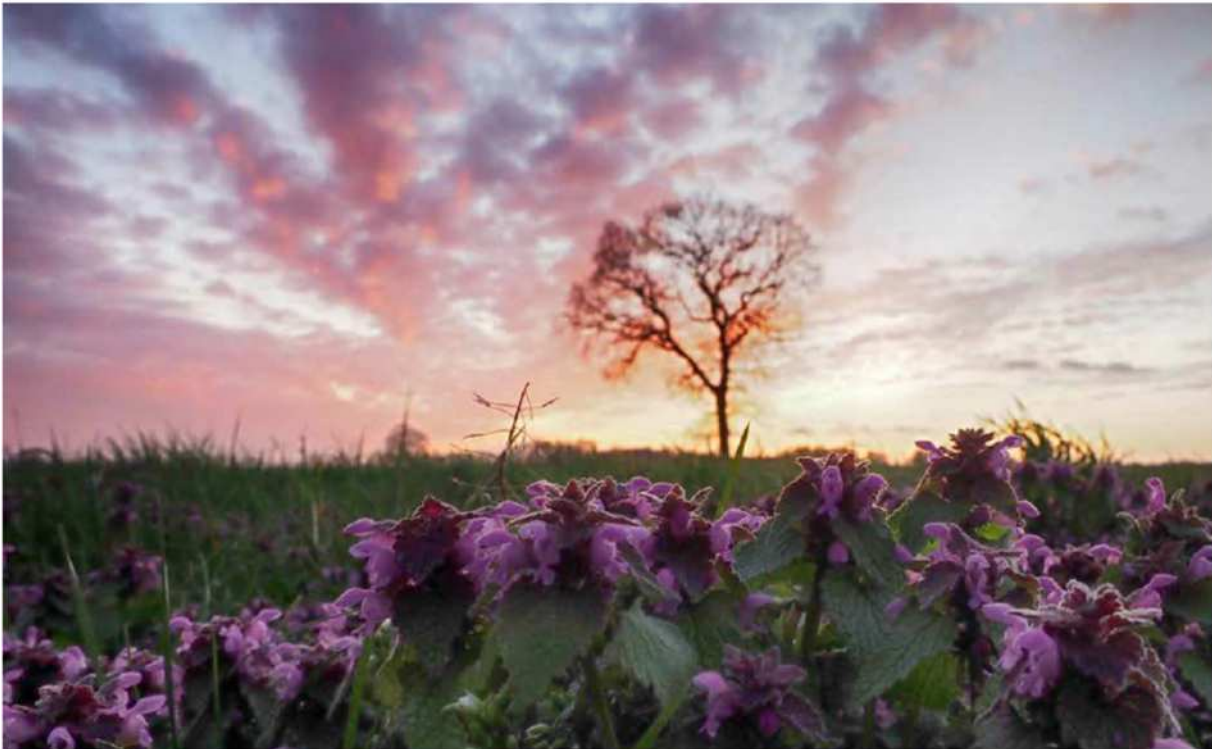
Voorwaarden gemeente Westerveld m.b.t. ondersteuning van deze aanvraag

De gemeente Westerveld heeft vanwege de grote oppervlakte in het gebied, een bijzondere positie in de Stuurgroep Regionaal Landschap Drents-Friese grensstreek. De Nationale Parken Drents-Friese Wold en het Dwingelderveld, evenals het Holtingerveld en het tussenliggende gebied beslaan voornamelijk het grondgebied van de gemeente Westerveld. Uitgangspunten daarvoor heeft de gemeente vastgelegd in een beeldkwaliteitsplan, een landschapsontwikkelingsplan, woonvisie, structuurvisie en de op handen zijnde omgevingsvisie. Deze documenten zijn voor de gemeente Westerveld leidend als het gaat om (ruimtelijke) ontwikkelingen.

Vanwege de bijzondere positie heeft de gemeente voorwaarden gesteld waaronder de gemeente deze aanvraag ondersteunt. Een belangrijk punt daarbij is herijking van de huidige governance oftewel stuurgroep RL DFG en de wijze waarop de bijzondere positie van de gemeente Westerveld daarin verankerd is.

Deze voorwaarden zijn vastgelegd in de brief van 2 september 2020 van de gemeente Westerveld aan de Stuurgroep RI DFG en in het projectplan versie 8 september 2020 bij de aanvraag opgenomen als bijlage 1.

3. Projectplan

In 2016 stelde de stuurgroep RL DFG¹ de Ontwikkelagenda vast met daarin lange termijn doelen en sprak de ambitie uit voldoende financiële middelen te generen voor het realiseren daarvan. In datzelfde jaar diende dezelfde stuurgroep het Bidbook Mooiste Natuurgebied in voor dit gebied. In beide documenten legt de stuurgroep een duidelijke relatie tussen RL DFG en Noordwest-Overijssel in het algemeen en Nationaal Park Weerribben-Wieden in het bijzonder. Samenwerking met Weerribben-Wieden wordt dan ook waar mogelijk benut.

In 2018 verscheen het “werkkader, standaard nationaal park”, met daarin 12 criteria. Van 1 juli tot en met 15 september 2020 heeft het rijk de subsidieregeling tijdelijke ondersteuning nationale parken geopend. De minister van LNV verstrekt op aanvraag subsidie uit deze regeling aan een deelnemer in een samenwerkingsverband nationaal park voor activiteiten die gericht zijn op het toewerken naar de ambities uit de standaard nationaal park:

De stuurgroep is van mening dat de in 2016 vastgestelde Ontwikkelagenda qua doel en ambitie vergelijkbaar is met het in het kader van de standaard gewenste Ambitiedocument. Maar er zijn voor het RL DFG en de daarbinnen gelegen parken nog wel wat stappen te zetten op weg naar een Nationaal Park nieuwe stijl. De doelen moeten concreter richting uitvoering en proces uitgewerkt worden. Ook financiering van uitvoering en beheer is nog onvoldoende gedekt. Behulpzaam daarbij is onderstaand overzicht met daarin de criteria van de standaard en de huidige stand van zaken in RL DFG (en de twee nationale parken daarbinnen).

¹ Stuurgroep Regionaal Landschap Drents-Friese grensstreek

Criterium standaard	Stand van zaken RL DFG 2020
Omvang van één natuurkern van minimaal 1.000 hectare	NP Drents-Friese Wold (N2000) en Leggelderveld bijna 7.500 ha, NP Dwingelderveld (N2000) ruim 3.700 ha, Holtingerveld (N2000) bijna 1.800 ha, Fochteloërveen (N2000) 2.500 ha, boswachterij Ruinen 1.100 ha en nog diverse kleinere natuurgebieden zoals Rheebruggen, bossen van de maatschappij van Weldadigheid. Samen vormt het natuuroppervlak bijna 17.500 hectare. Het RL DFG als werkgebied beslaat circa 45.000 - 60.000 hectare.
Ecologische samenhang met natuurlijke processen	Het gebied kent de hoogste dichtheid van Nationale Parken en N2000-gebieden in ons land. Het ecosysteem is nauw verbonden met laaglandbeken die ontspringen in deze gebieden en via NW-Overijssel uitkomen in het IJsselmeer. De afgelopen dertig jaar is succesvol gewerkt aan een zo natuurlijk mogelijk watersysteem.
Natuur-, cultuur- en landschappelijke waarden zijn onderscheidend	Het gebied is landelijk en Europees onderscheidend door met name de gaafheid en samenhang van het esdorpenlandschap, de koloniën van weldadigheid – genomineerd voor UNESCO werelderfgoed, veenontginningen, woeste gronden en het laagveengebied. En met als basis het aardkundige systeem van het glaciële morene landschap doorsneden door -smeltwater- dalen; dekzandruggen pingoruïnes en stuifzanden.
Ruimtelijke inrichting en waarden in overeenstemming met de gebiedsidentiteit	De kwaliteit van landschap en recreatieve voorzieningen is de afgelopen jaren afgenomen als gevolg van bezuinigingen op de gedecentraliseerde natuur-, recreatie- en landschapstaken (ROL/RAL, ILG, SNL, etc). In 2018 is voor dit gebied de merkgids "weldadige natuur van Drenthe" opgesteld. Hierin staan diverse aanbevelingen die kunnen worden uitgewerkt in een kwaliteitsimpuls voor landschap en duurzame recreatie.
Samenhang en identiteit	Hoewel destijds de beide Nationale Parken zijn begrensd tot voornamelijk natuurgebieden, is de identiteit hiervan sterk verbonden met de omliggende dorpen en het agrarische gebied. Met de ontwikkeling van een landschapsvisie wordt ingezet op het versterken van de landschappelijke samenhang tussen Nationale Parken en omliggende dorpen en het agrarisch gebied.
Herkenbaarheid en beleefbaarheid	Met name de beleefbaarheid van het gebied en daarbinnen de beide Nationale Parken kan beter. Toeristische overnachtingen zijn de afgelopen 25 jaar afgenomen en de recreatieve basisinfrastructuur is verouderd. Mede om die reden is er de ambitie voor een impuls duurzame recreatie met een betere samenhang tussen dorpen, tussengebied, randgebieden en kerngebieden.
Verbondenheid met regionale gemeenschap	Van oudsher is er in dit gebied sprake van noaberschap en actieve dorpsgemeenschappen. De verbondenheid met het dorp en het direct daaromheen liggende landschap, randzones en tussengebied is minstens even groot als met de natuurkernen binnen de huidige beide nationale parken. Er is van oudsher (boermarken) samenhang tussen deze gebieden. Streekbeheer is één van de te ontwikkelen ambities om de verbondenheid en samenhang te versterken dan wel te herstellen.
Educatie	Natuureducatie is dankzij een structurele financiële bijdrage van de provincie Drenthe ook na de decentralisatie voor de beide parken op peil gebleven en kan zich conform de ambities van de stuurgroep naast de kerngebieden nog sterker richten op de dorpen en het tussengebied.
Onderzoek	In het gebied is in de N2000 gebieden veel ecologisch onderzoek gedaan. Onderzoek naar landschap en recreatie is daarbij achtergebleven, evenals ecologisch en aardkundig onderzoek in het tussengebied. Sinds de decentralisatie natuur zijn er nauwelijks middelen over voor onderzoek. De landschapsvisie en de impuls duurzame recreatie geven invulling aan onderzoek naar recreatie en biodiversiteit.
Governance	In 2013 is de Stuurgroep RL DFG ingesteld met daarin alle betrokken partijen uit de voormalige Overlegorganen. Dit is een brede stuurgroep, waarmee betrokkenheid en draagvlak geborgd is. Er is behoefte aan meer uitvoeringskracht door enerzijds meer betrokkenheid van inwoners en anderzijds door het genereren van meer middelen voor uitvoering en beheer van plannen.
Ambitiedocument	In 2016 is een ambitiedocument (ontwikkelagenda) opgesteld welke nog steeds actueel is, evenals het destijds ingediende bidboek Mooiste natuurgebied van Nederland
Uitvoeringsagenda	Uitvoering van landschaps- en recreatiedoelen stagneert als gevolg van onvoldoende dekkingsmiddelen voor inrichting en beheer. Zowel de impuls streekbeheer landschap als de impuls duurzame recreatie is hierop gericht.

In 2020 is een verkenning uitgevoerd naar de financierbaarheid van doelen op het gebied van natuur, educatie, landschap en recreatie (EOPM, 2020). In deze verkenning en gesprekken met betrokken partijen is geconcludeerd dat er rijks- en provinciale middelen zijn voor het realiseren van natuurdoelen en ook natuureducatie. Maar het beheer en ontwikkeling van landschap en duurzame recreatie blijven achter en vereisen een substantiële impuls. Ook kan de algehele ambitie en samenhang in het gebied sterker, gezien de vele ontwikkelingen en maatschappelijke opgaven die op het gebied afkomen. Dat laatste betreft onder andere de transitieopgaven klimaat, energie en landbouw. Nederland is te klein voor een ruimtelijke scheiding van functies. Om die reden is het interessant en uitdagend om te verkennen in hoeverre deze opgaven gekoppeld kunnen worden met doelen voor landschap en recreatie. Dit komt niet alleen het ruimtegebruik ten goede, maar ook de financierbaarheid.

De ambities uit de Ontwikkelagenda en het bidbook Mooiste natuurgebied van Nederland blijven gelden als wenkend perspectief. De Ontwikkelagenda uit 2016 kan dan ook worden gezien als het Ambitiedocument welke de leidraad is om toe te werken naar een Nationaal Park nieuwe stijl. Doel is om als gebied de kwaliteit te versterken, zodat de samenhang tussen natuurkernen en omliggend landschap verbeterd wordt (overeenkomstig de ambities uit het werkkader voor de standaard nationale parken). De ambities zijn niet los te zien van transitieopgaven voor klimaat, energie en landbouw, zoals Nederland die kent (Nieuwe Omgevingswet NOVI).

Daarnaast worden vele initiatieven in het gebied vanuit verschillende beleidsvelden opgepakt. Wij zetten in op zo slim mogelijke combinaties die lokaal en gebiedsgericht leiden tot een versterking van natuur en landschap. De initiatieven in de omgeving zijn o.a.:

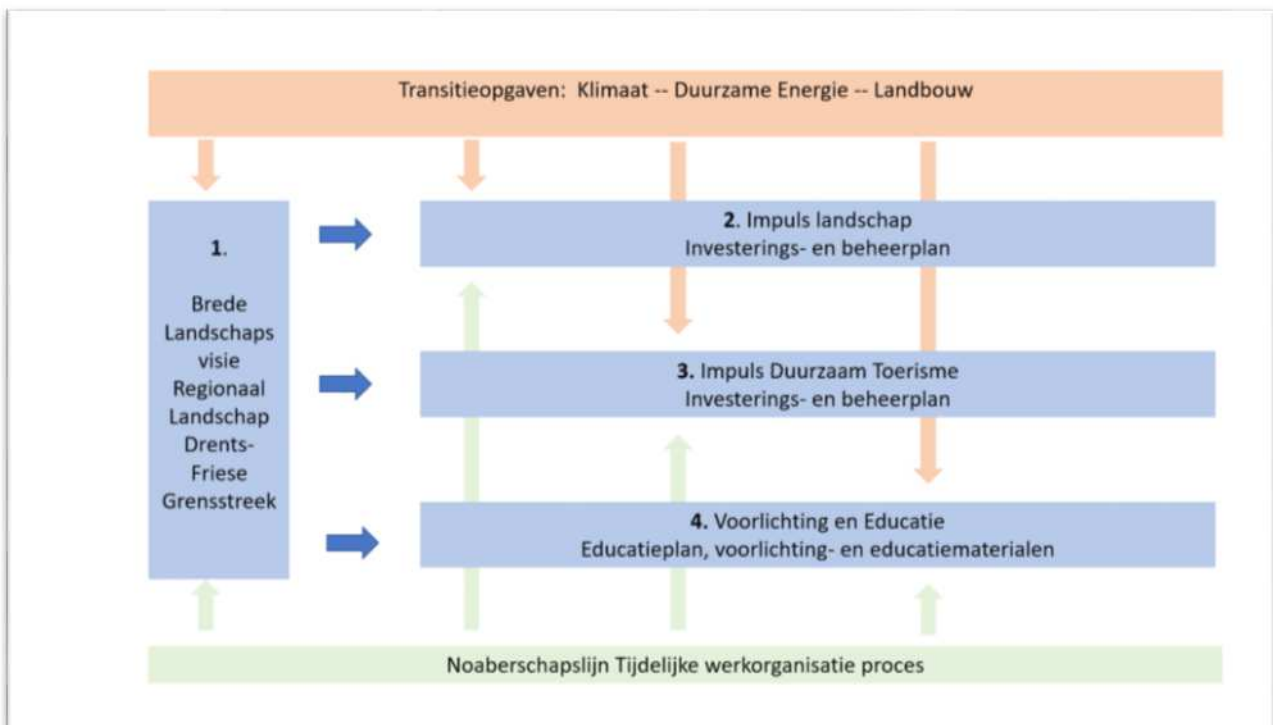
- Deltaplan Ruimtelijke adaptatie – Klimaatatlassen zijn gereed, actieplannen in ontwikkeling
- Regionale Energiestrategie Drenthe – ambitie is geformuleerd, 2021 is dit ruimtelijke verdeeld
- Uitvoering Programma Natuurlijk Platteland (Natuurpact)
- Uitvoering Programma Toekomstgerichte landbouw,
- Regiodeal Natuur inclusieve landbouw
- Deltaplan biodiversiteit
- Bossenstrategie
- Agenda Boer, burger, biodiversiteit
- Gebiedsgerichte aanpak stikstof
- Programma Vitale Vakantieparken
- Leaderprogramma Zuidwest Drenthe
- Regiodeal Zwolle, programma 3 evenwichtige groei stad en platteland
- Regiodeal Zuidoost-Friesland
- Uitwerking marketing thema's zoals duisternis en sterren, ruimte, weldadige natuur etc

De hoofdlijn van de aanvraag bestaat uit de volgende projecten:

1. Landschapsvisie (trekker HDL).
2. Impuls streekbeheer landschap (trekker LBD) met burgers en agrariërs met aandacht voor koppeling met transitieopgaven klimaat, energie en landbouw
3. Impuls duurzaam toerisme (trekker St. cultuurtoerisme Drenthe) met aandacht voor inpassing bedrijven in het landschap, nieuwe belevingen, bezoekersontvangst en kwaliteit recreatievoorzieningen (merkverhaal Weldadige natuur van Drenthe).
4. Impuls communicatie en educatie: (trekker IVN) ter versterking van de betrokkenheid en het draagvlak voor de uitvoering van de landschapsvisie, de impuls landschap en duurzame recreatie
5. Noaberschapslin tijdelijke werkorganisatie (trekker LBD). Tijdelijke werkorganisatie die het gehele proces begeleid en toewerkt naar NP nieuwe stijl. Hierin wordt ook het onderdeel verbondenheid en governance (criteria 10 en 7) uitgewerkt.

Het volgende schema geeft de samenhang weer tussen de projectonderdelen.

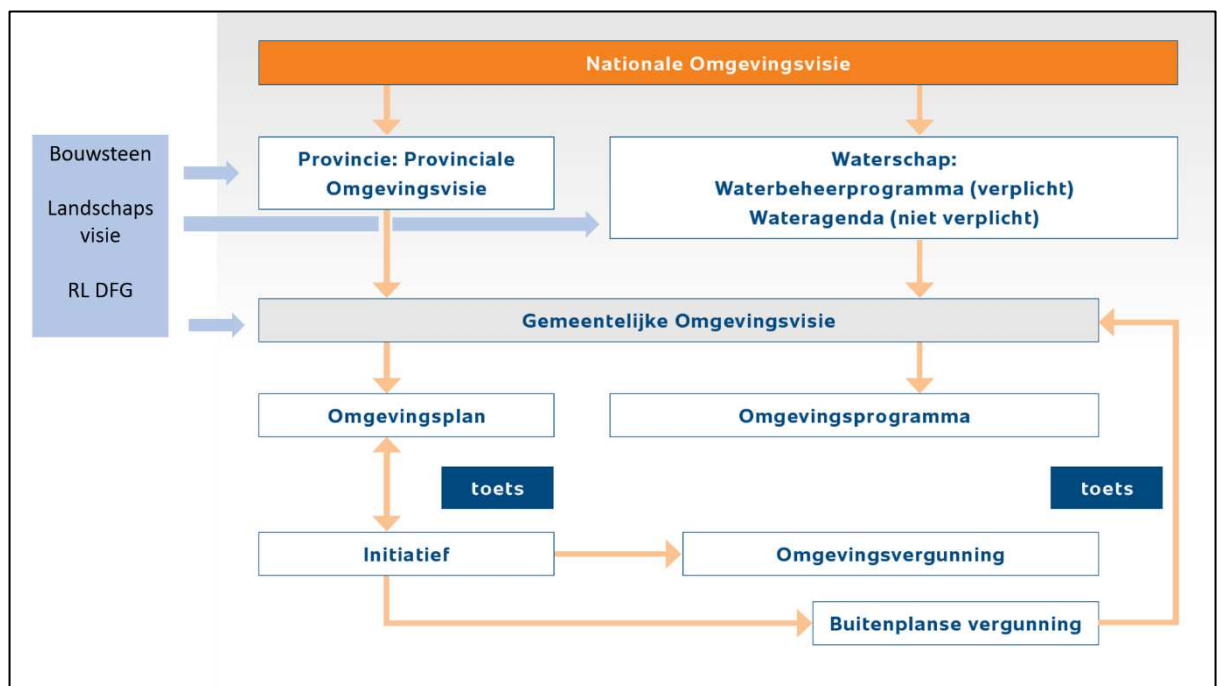

Project 1

Landschapsvisie

De landschapsvisie is een door alle partijen gedragen ruimtelijke visie op landschap. De visie is adviserend en inspirerend en vormt een bouwsteen voor de omgevingsvisies en -plannen van gemeenten en provincies, waterbeheerprogramma van de waterschappen en beheerplannen van terreinbeheerders. Dit past in het streven van de overheid naar een landschaps-inclusieve gebiedsontwikkeling (rijksoverheid, NOVI). Het volgende schema geeft dit weer.

Bij vertaling van de bouwsteen landschapsvisie naar de provinciale en gemeentelijke omgevingsvisies² wordt de gezamenlijke visie geëffectueerd naar elkaar en in geval van omgevingsplan (gemeenten) en verordening (provincie) ook naar de burger. De verschillende overheden blijven zelf verantwoordelijk voor deze doorvertaling en kunnen daartoe niet verplicht worden. Voor alle partijen in de stuurgroep geldt dan ook een tweeledig belang, namelijk (1) het verkrijgen van een bouwsteen voor de zelf vast te stellen eigen formele visies en plannen en (2) het verkrijgen van samenhang daarbij met aangrenzende overheden en beheerders.

We verkennen daarbij hoe het landschap in RL DFG te versterken en de samenhang te vergroten. De gedachte daarbij is dat de landschapsvisie helpt de ambities uit Ontwikkelagenda (hst 1) in samenhang te realiseren. Het landschap legt daarmee de verbinding tussen natuur, landbouw, toerisme, dorpen, leefbaarheid en werkgelegenheid.

Bij de visie wordt gekeken naar koppelkansen met de rijksopgaven klimaat, duurzame energie en landbouw. En we zien koppelkansen met de regionale opgaven voor regionale economie, wonen, werken en recreëren. Deze opgaven zijn onderdeel van de recent door de Minister toegekende regiodeals Regio Zwolle en Zuidoost-Friesland. Door deze koppelingen vergroten de financierbaarheid en gaan we zuinig om met de beschikbare ruimte. Zo kan de kwaliteit van toeristisch-recreatieve voorzieningen en ondernemingen in de regio een impuls gebruiken. Voor bedrijven zijn er investeringsregelingen via LEADER Zuidwest Drenthe en het programma Vitale vakantieparken en met projectonderdeel 3 zetten we in op een investeringsplan visitor management, dat aansluit bij de landschapsvisie. Onze inzet is er daarnaast op gericht om in het project Vitale vakantieparken ook aandacht te vragen voor landschappelijke kwaliteit in en rond bedrijven. De landschapsvisie biedt ook daarvoor inhoudelijk aanknopingspunten.

In RL DFG zijn 4 landschapstypen dominant:

- Estdorpenlandschap met dorpen, essen en beekdalen,
- Laag- en hoogveen en woudontginningen met sloten en kanalen en langgerekte wegdorpen,
- Kolonielandschap gekenmerkt door rechte lijnen en
- Gevarieerd natuurlijk landschap

Ruimte is schaars en verweving noodzakelijk

Hoewel er ogenschijnlijk voldoende ruimte lijkt te zijn in de regio, heeft wel elke plek een functie. Oftewel het is bezet met de functies natuur, landbouw, recreatie, water, woningen, bedrijven en wegen. De transitieopgaven klimaat, energie en landbouw vragen ruimte die alleen beschikbaar is in combinatie met bestaande functies. Oftewel ruimte is schaars en verweving noodzakelijk. En daar komt dan nog de extra behoefte aan woningen, bos en (recreatieve) bedrijvigheid bij. Met de verwachting dat het warmer gaat worden (en heter in de zomer), moeten woningen meer verweven worden in het groen. De bossenstrategie biedt kansen om meer bos te ontwikkelen, hetzij als bos in de letterlijke betekenis, hetzij als bos ter versterking van het landschap in de vorm van houtwallen en singels. In RL DFG willen we de nieuwe ruimtelijke opgaven verweven met het versterken van het landschap, zowel in de natuurgebieden als in het tussenliggende (landbouw)gebied. Elke verandering biedt ook kansen. Daarbij moet waardevol

² in geval van Waterschap het Waterbeheerprogramma

cultuurlandschap en de afwisseling van open en gesloten gebieden worden behouden.

Plan van aanpak proces

Het opstellen van een landschapsvisie zien we als een interactief proces met boeren, burgers en recreatieondernemers in de regio. Doelstelling is om maatschappelijke opgaven, veranderingen in grondgebruik en ambities van partijen zo integraal mogelijk op te maken en dat past in de lijn van visies op de toekomst van Nederland, zoals Panorama Nederland en de Nationale Omgevingsvisie (kamerbrief keuzes nationale omgevingsvisie). De landschapsvisie (1) vormt de basis voor de impuls streekbeheer landschap (2), duurzaam toerisme (3) en communicatie en educatie (4). Uitgangspunt is dat we de visie in gezamenlijkheid met de inwoners opstellen en koppelkansen met andere opgaven in kaart brengen. Daarom zetten we stevig in op draagvlak en communicatie met burgerparticipatie via zoveel mogelijk lokale dorpsverenigingen en initiatiefgroepen van Landschapsbeheer Drenthe (Streekbeheer) en IVN (Vrijwilligers natuureducatie). We vormen daarvoor via de Noaberschapslijn (project 5) een tijdelijke werkorganisatie voor de periode 2021 t/m 2023, welke wordt gekoppeld aan de gemeente Westerveld en wordt gehuisvest in het hart van RL DFG in of bij het gemeentehuis te Diever. Deze tijdelijke werkorganisatie beschrijven we in paragraaf 3.5.

Het resultaat moet voor verbonden partijen behulpzaam zijn om keuzes voor de toekomst op te baseren. Om kwaliteit van landschap te borgen. De rol van het Nationaal Park (Stuurgroep) is dat we aanjagen en verbinden. We zorgen daarbij voor een brede communicatie en inspiratie. We halen initiatieven op uit het gebied en brengen die samen met opgaven die van buitenaf naar ons toekomen.

Projectonderdeel 1.1: Opstellen landschaps-ecologische analyse

Ten behoeve van landbouw, klimaat, wonen en natuur is het belangrijk te weten wat de eco-hydrologische samenhang is in het gebied en in hoeverre dat, met de huidige en toekomstige functies, nog verbeterd kan worden. En wat de natuur (binnen N2000) nodig heeft om ook op lange termijn met klimaatverandering robuust te (worden) blijven. Omdat er van oudsher een relatie was tussen hooggelegen veen- en heide gebied in RL DFG en laagveenmoerassen in Noordwest Overijssel, gaan we deze studie begin 2021 samen met Weerribben-Wieden uitvoeren.

Begroting 1.1

- Externe opdracht analyse via HDL € 10.000
- Procesbegeleiding HDL € 1.593
- Inzet SBB: 400 uur (projectleiding LESA), Natuurmonumenten: 25 uur (aanleveren ecologische informatie)
- Inzet provincies Drenthe en Fryslân elk 20 uur en Waterschap 20 uur (hydrologische informatie)
 - Totaal inzet partners (a 60 euro per uur) € 29.100

Projectonderdeel 1.2: Communiceren van de landschapsbiografie en landschaps-ecologische analyse

De stuurgroep heeft in juni 2020 opdracht gegeven om een landschapsbiografie op te laten stellen (kosten voor opstellen van de landschapsbiografie vallen buiten deze aanvraag). De gebiedsbeschrijving is in februari 2021 gereed. De ervaring leert dat je wilt zorgen voor de dingen waar je van houdt. Omdat we ervan overtuigd zijn dat ons landschap het houden van waard is, beginnen we de kennis

over het gebied te delen met de bewoners en ondernemers. We doen dit o.a. door informatiebijeenkomsten, bewustwordingsprojecten met jongeren, ouderen, ondernemers, excursies in het veld om het landschap te beleven en discussiebijeenkomsten over de waarden. Doel is een brede bewustwording en waardering op gang te brengen. Wat vinden we met elkaar mooi of juist lelijk. Welke waarden heeft het landschap en wat wordt zichtbaar als je er meer van weet? Het grootste deel van de communicatie pakken we samen op via de Naoberschapslijn – zie projectonderdeel 5.

Begroting 1.2:

- communicatie middelen via HDL: € 1.500
- Procesbegeleiding HDL: € 1,327
- Educatieprojecten (initiator IVN zie project 4)

Projectonderdeel 1.3: Opstellen Landschapsvisie

In dit projectonderdeel, het opstellen van de landschapsvisie, verkennen we verder welke opgaven er op ons af komen, welke wensen voor de toekomst van het gebied er zijn vanuit ondernemers, bewoners en partners. En aan de andere kant zoeken we naar een kwaliteitsimpuls en echte vernieuwing. Ook hierbij ligt de focus op ontwikkelingen en wensen die een ruimtelijke impact hebben. Doelstelling is meer inzicht op ruimtebeslag en effect op het landschap van de ontwikkelingen. We verkennen hierbij samen wat het betekent dat het klimaat verandert, welke veranderingen vinden in de landbouw plaats, de woningvraag verandert, er is behoefte aan een kwaliteitsimpuls in recreatie en recreatieve infrastructuur de energietransitie vraagt ruimte in het landschap en het behoud van biodiversiteit vraagt om een bepaalde inrichting van het landschap. Samen met bewoners en ondernemers brengen we de gevolgen van opgaven en toekomstwensen voor het landschap in beeld. De landschapsvisie maakt zelf geen keuzes wat waar wel en niet kan, daarvoor zijn immers de omgevingsvisies en -plannen van gemeenten en provincies. We zien landschap als basis en verbindende factor in de toekomstige ontwikkelingen. We proberen samen met boeren, bewoners en recreatieondernemers perspectieven te formuleren hoe we kwaliteit kunnen behouden of versterken en ruimte bieden aan opgaven en (economische) ontwikkeling. Hiervoor zetten we externe inspiratie in om voorbeeld uitwerkingen (regionaal ontwerp) te maken hoe je opgaven kunt combineren en inpassen met zorg voor het landschap. Deze fase levert een aantal inspirerende voorbeelden die we met bewoners verder verkennen. Het geheel levert een set aan principes hoe je een afweging kunt maken. De landschapsvisie is een bouwsteen. De omgevingsvisies en -plannen van de overheden bepalen uiteindelijk of een ontwikkeling ergens wel of niet kan.

De tijdelijke werkorganisatie (zie project 5) organiseert overleggen en bijeenkomsten. Dit gebeurt in nauw overleg met proces opstellen van omgevingsvisies door gemeenten. Bij het organiseren van de bijeenkomsten met boeren, burgers en recreatieondernemers worden de bestaande vrijwilligersnetwerken in kaart gebracht. Op die wijze wordt zichtbaar welke netwerken inzetbaar zijn voor burgerparticipatie in de impuls landschap, duurzaam toerisme en educatie.

Begroting 1.3:

- Externe opdracht Landschapsvisie € 113.000
- Procesbegeleiding HDL € 3.098
- Inzet SBB: 25 uur,
- Inzet provincies Drenthe en Fryslân: elk 50 uur
- Inzet gemeenten en waterschap samen 80 uur
- Totaal inzet partners a 60 euro/uur € 12.300

Totaal project 1 dekking

Rijksbijdrage € 94.792

Cofinanciering in uren € 41.400

Provinciale bijdrage € 35.727

Project 2

Impuls Streekbeheer landschap

--- een extra impuls inzet bewoners en agrariërs in landschapsbeheer en -onderhoud ---

In RL DFG is investering en beheer van landschap binnen het Natuurnetwerk Nederland (voorheen EHS) relatief goed geborgd. Daarin voorziet de SNL-regeling van de provincies en de inzet van de terreinbeherende organisaties. Buiten het Natuurnetwerk Nederland echter zijn investeringen en beheer van het landschap sinds de rijksdecentralisatie niet meer geborgd. Daarom ontwikkelde Landschapsbeheer Drenthe in de periode 2013 – 2020 Streekbeheer samen met gemeenten en provincie Drenthe. Streekbeheer is in de kern het verleiden, begeleiden en ondersteunen van bewoners die zich willen inzetten voor onderhoud en beheer van landschap en natuur in hun leefomgeving. In Zuidoost Friesland (waarbinnen gemeente Ooststellingwerf) is een soortgelijke werkwijze ontwikkeld.

Het begeleiden bestaat uit het leggen van verbindingen tussen bewoners en eigenaren van (natuur)terreinen en landschappelijke objecten, het geven van beheer- en onderhoudsadviezen, beschikbaar stellen van (hand)gereedschappen en persoonlijke beschermingsmiddelen met bijbehorende instructies, aanbieden en organiseren van cursussen, informatieavonden etc.

Het werken aan de eigen groene leefomgeving draagt bij aan natuur, biodiversiteit, landschapskwaliteit en betrokkenheid en identiteit van bewoners.

In het RL DFG zijn circa 100 (!) bewonersgroepen actief, waarvan ongeveer 45 in de randgebieden rondom de Nationale Parken Drents-Friese Wold en Dwingelderveld. Alle gemeenten en de betrokken provincies ondersteunen landschapsbeheer waarbij per groep per jaar ca 15-25 uur begeleiding beschikbaar is. Dit is gemiddeld voldoende voor een bestaande reguliere groep

met terugkerende uitvoer/onderhoudswerkzaamheden. Het huidige budget voor Streekbeheer in het RL DFG is jaarlijks ca. € 340.000,-. Dit is een fractie van de voor landschap beschikbare middelen in de periode vóór de decentralisatie van het rijksbeleid voor nationale parken en landschap. Maar door de inzet van actieve burgers bij streekbeheer is met betrekkelijk geringe middelen toch veel resultaat geboekt. Nieuwe initiatieven vanuit de groepen worden op projectbasis georganiseerd en gefinancierd (als er middelen beschikbaar zijn). De "formule" streekbeheer loopt in de huidige opzet tegen haar grenzen aan. Voor begeleiding van nieuwe groepen is geen budget en groepen die "te enthousiast" zijn, worden geremd door beperking in middelen. De in 2013-2020 ontwikkelde "formule" moet worden heroverwogen, waarbij duurzame bewonersgroepen en zelfstandige groei mogelijk blijft. Daarom doen we in het kader van deze aanvraag een beroep op de tijdelijke rijksmiddelen voor het geven van een impuls naar een uitbouw en doorontwikkeling van streekbeheer. Deze impuls richt zich voornamelijk op het tussen en om de natuurgebieden liggende verwevingsgebied met landbouw, dorpen en steden.

- - - Ambitie in het kader van deze subsidieaanvraag - - -

Enerzijds is er impuls nodig om het aantal bewonersgroepen te vermeerderen, aangezien er voldoende initiatieven zijn, maar de begeleidingscapaciteit bij Landschapsbeheer Drenthe en Landschapsbeheer Friesland ontbreekt. Anderzijds is het nodig de inzet van vrijwilligers meer in lijn te brengen met gebiedsdoelen voor landschap. Daarin voorziet ook projectonderdeel 1, de landschapsvisie en daarom is betrokkenheid van boeren en burgers bij het opstellen van die visie van belang.

De subsidieaanvraag tijdelijke ondersteuning nationale parken richt zich op een extra impuls van uitbreiding van het bestaande bewonersnetwerk, met een significante accentverschuiving van (lokaal) initiatief bij bewoners naar het bijdragen door burgers en boeren aan de gedragen landschapsvisie en uitvoering geven aan in dit kader gebiedsgericht gestelde doelen op het gebied van landschap en natuur (doelrealisatie). Via betrokkenheid bij beheer van het landschap in de directe woonomgeving, raken we in gesprek met bewoners en ondernemers. Op die manier organiseren we ook participatie in de landschapsvisie en de toekomst van een bredere groep bewoners dan de usual suspects in gebiedsprocessen.

Het resultaat van dit projectonderdeel is afhankelijk van het proces, maar we denken aan een verdubbeling van de vrijwilligersinzet en als resultante daarvan meerdere landschapsinvesterings- en beheerplannen per dorp of deelgebied (bijvoorbeeld de boemarkegrenzen). De gebieden waar we aan denken zijn Diever-Wapse, Lhee-Lheebroek, Ruinen en Appelscha-Elsloo.

De Planning hierbij is:

2021: start Ruinen en Lhee-Lheebroek & start Friesland

2022: start Vledder & Diever-Wapse

2023: verdere uitbouw netwerken bovengenoemde gebieden/dorpen

2023: voorstel voor structurele dekking impuls landschapsbeheer

De activiteiten die daarvoor moeten worden ondernomen passen niet binnen de huidige beschikbare budgetten en 15-25 uur per groep per jaar maar zijn aanvullend. De huidige formatie van Landschapsbeheer Drenthe en Landschapsbeheer Friesland is ingericht op het huidige reguliere werk, voor dit project zal extra tijdelijke menskracht worden geworven, waarbij de werkzaamheden worden uitgevoerd met deels nieuwe tijdelijke formatie en deels

bestaande formatie om de integratie in het reguliere streekbeheer optimaal te waarborgen.

Projectonderdeel 2.1 Campagne uitbouw Streekbeheer in de verwevingsgebieden

In dit projectonderdeel wordt met gebruikmaking van de systematiek van streekbeheer de inzet en betrokkenheid van vrijwilligers voor landschapsbeheer in het om- en tussenliggende gebied verdubbeld. Hiervoor benut Landschapsbeheer Drenthe deels bestaande dorpsnetwerken, boermarkten en werktuigverenigingen, maar ook nieuwe dorpsnetwerken die ontstaan in het proces waarbij met burgers, boeren en ondernemers de landschapsvisie wordt opgesteld. Hiermee ligt er dus een sterke relatie met projectonderdeel 1 en procesaanpak via de Noaberschapslijn. Landschapsbeheer Drenthe heeft deelgenomen aan het project "gewaardeerd landschap" van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed van het Ministerie van OC&W (Gewaardeerd Landschap RCE). Ook hierin ligt weer een sterke link met de nieuwe Omgevingswet en de onder andere door gemeenten op te stellen omgevingsvisies en -plannen.

Door in de campagne aan te sluiten op de eigen dorpsomgeving blijft de betrokkenheid dicht bij de eigen gemeenschap, terwijl er toch een overkoepelende landschapsvisie aan ten grondslag ligt. In die lokale uitwerkingen kan er afhankelijk per gebied ook worden geëxperimenteerd met koppelingen met de transitieopgaven klimaat, energie en landbouw (zie ook projectonderdeel 1.3).

Begroting 2.1

- Externe opdracht campagne € 16.250 (landschapsbeheer Fryslân)
- Procesbegeleiding LBD € 136.000
- Inzet SBB: 100 uur
- Inzet Mij van Weldadigheid: 25 uur
- Inzet provincies Drenthe en Fryslân: elk 50 uur
- Inzet gemeenten en waterschap samen 75 uur
- Organiseren overleggen via Noaberschapslijn zie project 5
- Totaal inzet partners a 60 euro/uur € 18.000

Provincies Drenthe en Fryslân zetten flankerend € 60.000 in voor uitvoeringskosten 2021-2023.

Projectonderdeel 2.2 Afstemmingsproces met samenwerkingspartners Streekbeheer

Omdat streekbeheer binnen Nationale Parken nieuwe stijl een instrument in ontwikkeling is, zal er veel afstemming zijn met lokale, regionale en nationale kennispartners. Dit moet qua proces ook worden begeleid en daarvoor is afstemming nodig met diverse partijen, waaronder

- Gemeenten Westerveld, Ooststellingwerf, Midden-Drenthe en De Wolden over streekbeheer als mogelijk kansrijk uitvoeringsprogramma onder de nieuwe gemeentelijke omgevingsvisies.
- Gebiedscoöperatie Gagelvenne en Landschapsbeheer Fryslân
- Brede overleggroep kleine dorpen (BOKD) in het verlengde van gewaardeerd landschap;
- Agrarische Natuurvereniging Drenthe (AND): opzetten en werving agrarische collectieven;
- IVN in verband met kennisdeling en dwarsverbanden met communicatie en educatie binnen het RL DFG;

- Kennisinstellingen als Wageningen Universiteit: betreffende de landschapsbiografieën.
- Samenwerkingspartners binnen RL DFG en dwarsverbanden met de andere projectonderdelen.
- Nationale Parkenbureau

Begroting 2.2

- Externe opdracht Proces streekbeheer € 3.610
- Procesbegeleiding LBD € 38.250
- Organiseren overleggen via Noaberschapslijn zie project 5

Projectonderdeel 2.3 Investerings- en beheerplan landschap

Met de voorgaande projectonderdelen krijgen we werkende weg zicht op de benodigde structurele middelen voor inrichting en beheer van landschap. De landschapsvisie is hierbij leidend voor de uiteindelijke doelen en koppelkansen met transitieopgaven en de impuls streekbeheer landschap (2.1 en 2.2) heeft een beeld opgeleverd van het organiserend vermogen met boeren, burgers en recreatieondernemers in de streek. Door de tijdelijke werkorganisatie (project 5) wordt duidelijk gemaakt welke bestaande NP middelen kunnen worden vrijgemaakt voor uitvoering en welke middelen beschikbaar komen door koppelkansen met de rijksopgaven klimaat, energie en landbouw. Het komt daarna in dit projectonderdeel aan op het doen van voorstellen voor een structurele financiële dekking van inrichting en beheer van het landschap in RL DFG, oftewel een Inrichtings- en beheerplan landschap inclusief financiële meerjarenplanning.

Begroting 2.3

- Externe opdracht investerings- en beheerplan landschap € 3.500
- Procesbegeleiding LBD € 10.200

Totaal project 2 dekking

Rijksbijdrage € 83.641

Cofinanciering in uren € 18.000

Provinciale bijdrage € 115.730

Niet-subsidiabele kosten uitvoering streekbeheer

Kosten plantmateriaal, gereedschap etcetera € 60.000 – dekking provincies

Project 3

Impuls duurzaam toerisme

Op weg naar een Nationaal Park nieuwe stijl kan de beleefbaarheid van het RL DFG beter. Toeristische overnachtingen in dit gebied zijn de afgelopen 25 jaar afgenomen en de recreatieve basisinfrastructuur is verouderd en niet logisch verdeeld over het gebied. Sinds de decentralisatie en het verdwijnen van Rijksbeleid- en -middelen voor het landelijk gebied (ILG) en openluchtrecreatie (beheervergoedingen) zijn de tekorten op aanleg, onderhoud en beheer fors toegenomen. Uit onderzoek (Grontmij, 2014) bleek dat dit tekort alleen al voor onderhoud en beheer in de gemeente Ooststellingwerf jaarlijks ruim €300.000,- bedraagt. Het gevolg hiervan is toegenomen spanning tussen natuur en recreatie en tussen terreinbeheerders en gemeenten die economisch sterk afhankelijk zijn van recreatie & toerisme. Hoewel de tijdelijke rijksregeling Nationale Parken geen directe oplossing biedt voor dit knelpunt wil de stuurgroep de rijksmiddelen mede inzetten voor een studie naar meer regionale samenhang en oplossingen voor het beschreven spanningsveld in de vorm van een visitor management plan met voorstellen voor structurele financiering van inrichting en beheer. Het visitor management plan wordt gebaseerd op de landschapsvisie. Dit plan bevat oplossingen voor een betere regionale samenhang en een slimmere spreiding en geleiding van toeristen en recreanten van en naar de omliggende steden, dorpen en het tussenliggende gebied. Hiermee beschermen we kwetsbare natuur, optimaliseren de beleving van de bijzondere natuur- en landschapskwaliteit en vergroten we de betrokkenheid van burgers en ondernemers bij dit gebied.

Duurzaam toerisme zorgt er voor dat ook toekomstige generaties kunnen genieten en tegelijkertijd de lokale bevolking economisch van het toerisme profiteert en daar zo weinig mogelijk overlast van heeft. Een betere regionale samenhang tussen dorpen, tussengebied, randgebieden en kerngebieden is daarbij de ambitie. Daarvoor is het nodig het ondernemerschap in duurzaam toerisme te versterken en gezamenlijk te investeren in de kwaliteit van de

recreatieve basisinfrastructuur. Oftewel het toepassen van het Charter for sustainable tourism zoals genoemd in de standaard (Charter),

De coronacrisis heeft ons met beide benen op de grond gezet. Vakantie en recreatie in eigen land staat of valt bij behoud en ontwikkeling van veilige, ruime en mooie gebieden als de Drents-Friese grensstreek dicht bij huis en weg van de massa. Dit is een uitgelezen moment om sturing te geven en de weg naar duurzaam toerisme (nog meer) in te zetten. Dit vereist een regionale samenhang in sturing en spreiding van gasten in een gebied. Dus anders organiseren, anders controleren en anders reguleren. Hiervoor voeren we met steun van de tijdelijke regeling Nationale Parken nieuwe stijl in op de volgende projectonderdelen:

1. Instellen werkgroep beheer duurzaam toerisme met daarin in ieder geval de terreinbeherende organisatie en de vier gemeenten (charter key topic: sustainable tourism forum)
2. Het in kaart brengen van bezoekersstromen (charter: key topic monitoring);
3. Investerings- en beheerplan Visitor Management NP nieuwe stijl (Stimuleren van duurzaam aanbod van bedrijven en (waar nodig aanpassen van) de benodigde basisinfrastructuur)

Projectonderdeel 3.1 werkgroep beheer duurzaam toerisme i.o.

Allereerst helpt een nog te formeren werkgroep Duurzaam Toerisme (1) in het bepalen van de strategie duurzaam toerisme. De vorm waarin dat het beste kan is onderdeel van het eerste projectonderdeel. Voorheen was er per Nationaal Park een werkgroep beheer. Maar na de opschaling naar RL DFG met meerdere parken en ook het tussenliggende gebied is het nog steeds zoeken naar de juiste overlegvorm met elkaar omdat de onderwerpen per schaalniveau nogal verschillen. De stuurgroep RL DFG is al in 2013 ingesteld en heeft dus inmiddels de nodige ervaring met dit opschalingsvraagstuk. Maar dit thema zal naar verwachting ook in andere gebieden gaan optreden. Betrokken partijen hierbij zijn Particulieren grondeigenaren, terrein beherende organisaties, recreatieondernemers/ gastheren van het Nationaal Park, IVN, Landschapsbeheer Drenthe, gemeenten, provincie Drenthe, Recreatieschap Drenthe.

Begroting 3.1:

- Externe opdracht begeleiding werkgroep duurzaam toerisme € 40.000
- Procesbegeleiding Recreatieschap Drenthe € 6.960
- Inzet Recreatieschap (cofinanciering) 100 uur
- Inzet terreinbeheerders Staatsbosbeheer, Het Drentse Landschap, Natuurmonumenten elk 144 uren, Maatschappij van Weldadigheid 50 uren
- Inzet gemeenten Westerveld, Midden-Drenthe, Ooststellingwerf en De Wolden elk 36 uur per jaar gedurende 3 jaren (108 uur per gemeente).
- Inzet provincies Drenthe en Fryslân elk 144 uren
- Inzet IVN 144 uur
- Jaarlijks inhuur/bezoek gastsprekers charter sustainable tourism: € 5.000

Projectonderdeel 3.2 studie regionale samenhang bezoekersstromen

We starten met de instelling van een werkgroep duurzaam toerisme RL DFG. Daarna is het van belang inzicht te krijgen in de huidige bezoekersstromen (2), oftewel key topic monitoring uit het charter sustainable tourism. Waar wordt drukte ervaren, wanneer is sprake van drukte, hoe gaan we meten van hoeveelheden bezoekers (fietsers, ruiters etc.) wat is de verwachting van de bezoeker, wat mist de bezoeker, wat is de balans tussen samenleving, economie

en leefomgeving (wanneer slaat de balans door?), en welke maatregelen zijn nodig om dit te na te streven of te bereiken. Het idee is om hierbij gebruik te maken van bigdata, zoals heathmaps en telecomdata. Daarnaast willen we als pilot een aantal meetmethoden testen op werkzaamheid. Te denken valt aan "poortjes" met sensoren (LoRa) en analyse van effect van "drukke" op ecologische waarden

Naar verwachting kan ook worden voortgebouwd op de ervaringen met een NIPO-NBTC onderzoek welke in 2015 is uitgevoerd. Daarnaast is het belangrijk oog te hebben voor de mogelijkheden waarop het economisch profijt kan worden vergroot. Marketing Drenthe heeft in 2018 in samenwerking met ondernemers een onderzoek uitgevoerd naar de verblijfstoerist in Zuidwest-Drenthe. Marketing Drenthe en de gemeente (vanuit Regiodeal Zwolle) ontwikkelen meetmethoden. Daar sluiten we bij aan.

Begroting 3.2

- Externe opdracht regionale samenhang bezoekersstromen € 70.000
- Procesbegeleiding Recreatieschap Drenthe € 18.000 (300 uur)
- Inzet SBB: 75 uren
- Begeleiding door werkgroep beheer Duurzaam Toerisme (TBO's/gemeenten/provincies/RSD): opstellen randvoorwaarden studie regionale samenhang/ meetmomenten/-plaatsen/-intensiteit. Inzet zie 3.1 werkgroep beheer duurzaam toerisme

Projectonderdeel 3.3: Investerings- en beheerplan Visitor Management NP nieuwe stijl

Nadat de vorige projectonderdelen zijn gestart is het uiteindelijk doel om te komen tot een gebied waar bezoekers vanuit dorpen en verblijfsaccommodaties slim worden geleid naar de juiste gebieden en routes, mede afhankelijk van interesse in en draagkracht van dat gebied. Hierin varen ook economische belangen wel bij, aangezien de bestedingen vooral plaatsvinden bij recreatiebedrijven en bij de middenstand in de dorpen. Een goede zonering of zoals dat tegenwoordig wordt genoemd "visitor management" (4) is daarbij een belangrijk instrument, mits dit niet alleen blijft bij een plankaart, maar ook kan worden uitgewerkt in concrete maatregelen. Adequaate en slimme visitor management, zal resulteren in wijzigingen in de infrastructuur. We zoeken uit welke inrichting- en beheerprojecten nodig zijn om deze wijzigingen te realiseren, wat dit kost en of ruimtelijk beleid daarvoor aangepast moet worden. Een belangrijk instrument daarbij is het beheeroverleg dat op basis van bevindingen infrastructuur vs. bezoekersstromen en evaluatie afspraken maakt over beheer en actie onderneemt op knelpunten (doel is behouden optimale toegankelijke recreatieve infrastructuur in de Nationale parken). Het plan bevat ook voorstellen over de wijze van bezoekersinformatie: waar ze kunnen wandelen, fietsen, mountainbiken of paardrijden. De voorstellen kunnen zich richten op zowel fysieke als niet-fysieke (online) maatregelen. De ambitie is dat toeristen via de toegangspoorten gelijk ervaren dat ze een waardevol gebied binnenrijden. Ook zal het plan voorstellen bevatten voor een betere routestructuur in en naar het om de parken liggende landschap, dorpen en recreatiebedrijven. Daarnaast duidelijk in kaart worden gebracht op welke wijze de paden kwalitatief op orde komen en blijven en wat dat jaarlijks kost. Daarbij maakt het plan onderscheid in de diverse doelgroepen en variatie in beleving. Het investerings- en beheerplan visitor management bevat voorstellen met voldoende uitdagende mogelijkheden voor recreatie, zonder dat gebruikers elkaar of andere belangen daarbij in de weg te zitten (wandelaar, fietsers, MTB'ers, ruiters, minder validen, kinderen).

Begroting 3.3

- Externe opdracht investerings- en beheerplan visitor management € 52.000
- Procesbegeleiding Recreatieschap Drenthe € 15.000 (250 uur)
- Begeleiding door werkgroep beheer duurzaam toerisme zie 3.1

Totaal project 3 dekking

Rijksbijdrage € 114.851

Cofinanciering in uren € 91.260

Provinciale bijdrage € 92.109

Project 4

Impuls Communicatie en Educatie

De doorontwikkeling van RL DFG staat of valt met draagvlak onder bewoners en bezoekers. Natuur en landschap ga je waarderen als het ziet. Het landschap in RL DFG kent een lange geschiedenis. Om het verhaal te begrijpen en een inschatting van toekomstige ontwikkelingen te kunnen maken, is inzicht in dit verhaal en de ecologische verbanden van belang. Daarom is landschaps- en natuureducatie van belang voor de toekomst van dit gebied. Onder educatie verstaan we het bewust en doelgericht scheppen van voorwaarden en het organiseren van leerprocessen en activiteiten om kennis te vermeerderen, inzicht te vergroten en kwaliteit van meningen te verbeteren. Kernelement van educatie boven voorlichting en communicatie is het meer structurele karakter (of voor een langere periode). In het strategieplan Communicatie en educatie voor het RL DFG worden onderstaande doelgroepen als belangrijk onderschreven en wordt zo veel mogelijk gewerkt met een integrale doelgroep benadering.

- **Bewoners**
De inwoners van de streek vormen een gevarieerde doelgroep. Soms wonen en werken ze van generatie op generatie in dit gebied. Soms zijn ze relatieve nieuwkomers die zijn aangetrokken door de kwaliteiten van dit woongebied. De inwoners zijn de frequente gebruikers van het gebied, simpelweg omdat het hun leef- en werkomgeving is. Samen met hen laten we zien hoe mooi de omgeving is. Bewoners zijn trots op hun omgeving en willen participeren. We willen bewoners ook betrekken bij de veranderingen en werkzaamheden in het gebied. Bewoner is iedereen van 0-110 jaar
- **Bezoekers**
Dit betreft zowel dagrecreanten als verblijfsrecreanten (vakantiegangers). De doelgroep bezoekers treffen we vaak slechts kortdurend. We zetten daarom in op een combinatie van voorlichting en beleving. We willen onze bezoekers graag

de gebieden laten beleven en hen zo de natuur en het landschap laten waarderen. Daarom zorgen we in en rond de natuurgebieden voor heldere informatie en bieden we een natuur-educatief programma voor met name gezinnen met kinderen en een aanbod van natuurbeleving met een educatief tintje.

Draagvlak voor de natuur- en landschapswaarden is nauw verweven met actuele maatschappelijke thema's als biodiversiteit, klimaat, natuur inclusieve landbouw en energietransitie. Deze thema's verkennen we mee als koppelkansen in de Noaberschapslijn samen met het proces om te komen tot de landschapsvisie (1), impuls streekbeheer landschap (2) en duurzame recreatie (3).

De verschillende doelgroepen vragen een eigen aanpak. Met deze aanvraag zetten we in op meer structurele betrokkenheid van bewonersdoelgroepen. In het verleden hebben we in de Nationale parken al veel ervaring opgedaan met netwerken rond scholen en recreatie-ondernemers. Deze netwerken bouwen we verder uit, ook gekoppeld aan vraagstukken rond klimaat, energie, landbouw etc. En we bouwen aan nieuwe netwerken. Deze nieuwe netwerken zijn nodig omdat we zoveel mogelijk verschillende groepen uit de regio bij de toekomst willen betrekken. De inbreng van bewoners en (vaste) gasten is zoveel sterker als ze ook inzicht hebben in de onderlinge relaties van de verschillende thema's en opgaven.

4.1 Versterken en verdere ontwikkeling netwerken scholen en gastheren

We onderscheiden verschillende doelgroepen waarvoor we samenwerkingsnetwerken gaan opzetten.

Er zijn netwerken voor

- Basisonderwijs
- Voortgezet onderwijs
- Gastheren. Op dit moment zijn er 80 gastheren in RL DFG. Voor 2023 zetten we in op 160.

Deze netwerken willen we verder uitbouwen en in samenspraak met de netwerken bepalen waar ondersteuning nodig is om mee te doen met de kwaliteitsimpuls Nationale parken

Begroting 4.1:

Externe opdracht netwerken scholen € 10.000

Procesbegeleiding IVN € 21.000

4.2 Verkennen en opzetten nieuwe netwerken

Tot nu toe heeft de focus gelegen op jongeren via het onderwijs en bezoekers via gastheren. De bewonersdoelgroep bestaat echter uit veel meer doelgroepen die op eenzelfde wijze via netwerken benaderd kunnen worden. We denken daarbij aan:

- Kinderopvang: De doelgroep van 0-4 via kinderopvang en 4-12 via buitenschoolse opvang is interessant en kansrijk. Hoe meer kinderen van jongs af leren natuur te beleven en waarderen, hoe groter de kans dat ze er later ook voor willen zorgen.
- Verzorgingshuizen: natuur en gezondheid is al jaren een thema binnen Nationale Parken. Om lang gezond en fit te blijven is natuur van levensbelang. En daarnaast hebben ouderen vaak veel verhalen te vertellen over de historie. Het doorgeven van deze verhalen helpt om het landschap te begrijpen. We verkennen daarom

ook of we een meer structureel programma met verzorgingshuizen kunnen opzetten.

- Natuurclubs: in de regio zijn verschillende (jongeren) natuurclubs, juniorrangers, scouts. We zetten in op uitbreiden van deze groepen en het verbinden in netwerken aan de toekomst van het gebied. Zo geven we jongeren kans om ook hun stem als (toekomstig) bewoner te laten horen.

Begroting 4.2:

- Externe opdracht nieuwe netwerken € 11.000
- Procesbegeleiding IVN € 30.000

4.3 Ontwikkeling educatie landschap en eco-hydrologische verbanden

In 2020 wordt de landschapsbiografie geschreven die uitstekend kan dienen als basis voor een programma voor bewoners waarin natuur en cultuur(historie) centraal staan. In de verkenning wordt gekeken of met partners een aanbod kan worden ontwikkeld die op een praktische wijze en ondersteund met theorie, mensen (weer) enthousiast kan maken voor hun leefomgeving. Daar waar mogelijk kunnen we deelnemers nadien enthousiasmeren om een bijdrage te leveren aan het doorvertellen van het verhaal of concreet als vrijwilliger in streekbeheer.

Van onderop vanuit de netwerken inventariseren we waar behoefte is om mee te kunnen denken met de landschapsvisie of mee te doen met de impuls landschapskwaliteit. Ondersteunende cursussen en materialen worden daarvoor door IVN ontwikkeld in samenspraak met de projectleiders van de deelprojecten.

Begroting 4.3:

- Externe opdracht educatie landschap en eco-hydrologische verbanden € 21.000
- Procesbegeleiding IVN € 39.000

4.4 Ontwikkelen Beleefweken aansluitend bij versterken merkidentiteit

Projectonderdeel is als gevolg van de generieke korting geschrapt. IVN heeft dit projectonderdeel als apart project ingediend voor een reguliere subsidie uit het Nationaal Park.

Totaal project 4 dekking

Rijksbijdrage € 63.020

Provinciale bijdrage € 77.830

Project 5

Noaberschaplijn tijdelijke werkorganisatie

Uitgangspunt van noaberschap is dat we elkaar helpen, dat we samen de schouders eronder zetten. Van oudsher is Drenthe en het aangrenzende Ooststellingwerf een arme regio. Ten opzichte van de periode tijdens de instelling van de Nationale Parken (1991-2000) met rijksbeleid en - middelen³ zijn er op dit moment aanzienlijk minder middelen voor recreatie en landschap. Met de weinige middelen van provincie en gemeenten die er wel beschikbaar zijn, verzetten we veel werk door samen te werken. In dat samenwerken hebben we oog voor ieders belang en positie, in het bijzonder met het oog op verbreding ook voor de positie van gemeenten.

Positie gemeenten

De verkenning en het proces om te komen tot een Nationaal Park Nieuwe Stijl is gericht op een kentering, waarbij ook daadwerkelijk uitvoering kan worden gegeven aan de eerder vastgestelde ambities in de Ontwikkelagenda RL DFG, in het belang van economie en ecologie.

De inzet is gericht op beide Nationale Parken en het Holtingerveld en het daar omheen en tussen gelegen gebied. Ruimtelijke ordening in het gebied buiten de natuur is primair de verantwoordelijkheid van gemeenten. Uitgangspunten daarvoor hebben de gemeenten vastgelegd in bestemmingsplannen en structuurvisie en krijgen een vervolg in de op handen zijnde omgevingsvisies. Deze documenten zijn voor de gemeenten leidend als het gaat om (ruimtelijke) ontwikkelingen. De huidige stuurgroep RI DFG en de daarbij behorende structuur

³ Investeringsprogramma Landelijk Gebied (ILG), Regeling Onderhoud Landschapselementen (ROL/RAL), rijksmiddelen Openluchtrecreatie, Nationale Parken etc.

en governance moet de komende periode onder de loep worden genomen, waarbij specifiek aandacht moet zijn voor de bijzondere positie van de gemeente Westerveld, omdat deze gemeente veruit de grootste oppervlakte in het gebied bezit en de centrale gemeente is waarbinnen de huidige Nationale Parken liggen. Een (regie)rol van de gemeenteraad en het college moet zorgen voor meer draagvlak en vertrouwen. De samenwerking met de andere partijen binnen de stuurgroep ziet de gemeente Westerveld als zeer waardevol, maar ook uitdagend. De gemeenten vragen samen aandacht voor hun positie binnen het geheel van een Nationaal Park Nieuwe stijl met de brief in bijlage 2 bij de projectaanvraag.

Governance RL DFG

We hebben de aanvraag weliswaar opgedeeld in 4 inhoudelijke projecten met 4 trekkende organisaties, maar we zetten samen met alle 15 partijen in de stuurgroep en de bewoners in het gebied, de schouders er onder. Voor de duur van het project werken we vanuit een tijdelijke werkorganisatie: project 5 de Noaberschapslijn. De verschillende partijen investeren extra uren in de projectonderdelen van deze aanvraag en daarmee in de samenwerking. En vanuit de financiële bijdragen van rijk, provincies en samenwerkingspartners worden tijdelijke krachten ingehuurd om toe te werken naar een Nationaal Park nieuwe stijl in RL DFG. De samenwerking binnen het Nationaal Park is gebaseerd op netwerk samenwerking. Er is geen top-down organisatiestructuur, maar een gezamenlijke ambitie. Voor de duur van dit project, willen we de samenhang en coördinatie versterken door middel van een tijdelijke werkorganisatie met de deelprojectleiders. Vanuit één gezamenlijke werklocatie in of bij het gemeentehuis te Diever faciliteert deze tijdelijke werkorganisatie de ontwikkeling naar Nationaal Park Nieuwe Stijl. Vanuit de gemeente Westerveld en de stuurgroep RL DFG is de gemeentebestuurder gedelegeerd opdrachtgever voor deze werkorganisatie.

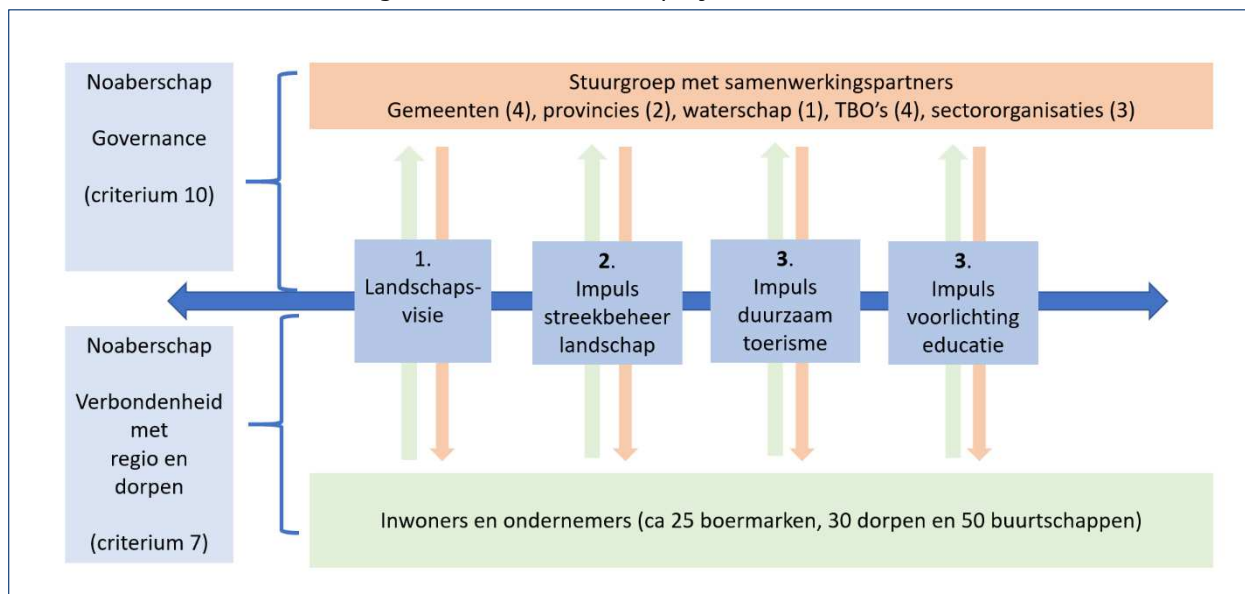
Overleg en communicatie vindt zoveel mogelijk op deze werklocatie plaats en bij burgers en ondernemers aan de keukentafel.

De provincie Drenthe heeft uren voor overall projectcoördinatie beschikbaar gesteld in de vorm van de secretaris/coördinator van het Nationaal Park. Deze coördinator zorgt voor afstemming tussen de deelprojecten. Tussen 1 oktober en 31 december 2020 zorgt de coördinator als kwartiermaker voor de opzet van de tijdelijke werkorganisatie. Vanuit de deelprojecten (deelaanvragen) wordt ook menskracht ingezet om de beoogde gebiedsprocessen vorm te geven. Deze projectleiders zullen deel uitmaken van de tijdelijke werkorganisatie en circa 1 dag per week op locatie vanuit het projectbureau werken voor de duur van het deelprogramma. Verschillende partijen uit de stuurgroep hebben eigen uren beschikbaar gesteld voor het project. Deze uren zullen gecoördineerd ingezet worden voor de samenwerking. De provincie Drenthe heeft verder middelen beschikbaar om de niet-subsidiabele rapportage kosten via de tijdelijke werkorganisatie uit te voeren.

Met de tijdelijke werkorganisatie en het benutten het bestaande netwerk gaan we efficiënt om met de beschikbare menskracht om het project succesvol te laten zijn. En we verkennen hiermee ook werkende weg wat de meest effectieve governance voor de samenwerking in de toekomst is. Doordat de rol van de gemeente Westerveld bestuurlijk en ambtelijk goed is verankerd in de werkorganisatie, doen we leerervaringen op in de praktijk. Dat biedt tevens een mooie basis voor een advies en besluit voor governance van RL DFG naar de toekomst.

De Stuurgroep RL DFG is opdrachtgever voor de uitvoering van dit project en namens deze de burgemeester van de gemeente Westerveld. Naar de stuurgroep zal periodiek voortgang gerapporteerd worden. Iedere organisatie blijft ondertussen verantwoordelijk voor eigen inzet en afstemming tussen regulier werk en projectwerk. Daarnaast zijn voor uitvoering van de deelprojecten ook overlegstructuren en samenwerking noodzakelijk. De desbetreffende deelprojectleider is verantwoordelijk voor de opzet en samenstelling daarvan.

Met de Noaberschapslijn faciliteren en ondersteunen we verbondenheid van de bewoners en ondernemers in de regio met het Nationaal park en op verbondenheid tussen de in de stuurgroep RL DFG samenwerkende organisaties een efficiënte samenwerking (Governance). Het onderstaande schema geeft de samenhang van deze Noaberschapslijn weer.

Projectonderdeel 5.1 Versterken verbondenheid met de regio

Dit projectonderdeel is ondersteunend en faciliterend voor de trekkers van de projecten 1 t/m 4 voor wat betreft het organiseren en begeleiden van bijeenkomsten met inwoners en ondernemers in het gebied. Verbondenheid met de regio is één van de belangrijkste criteria uit de standaard Nationale Parken nieuwe stijl waar we naar toe werken (criterium 7). De standaard Nationale Parken stelt dat een nationaal park een product is van de samenwerking in een regio, op een dusdanige wijze dat de regionale gemeenschap zich identificeert met het gebied en er trots op is en de waarde ziet van het instandhouden en verbeteren van het nationaal park. De waarden van nationaal park dragen bij aan de sociaaleconomische ontwikkeling en de leefbaarheid voor de regionale gemeenschap.

Wij gaan ervan uit dat het communiceren over de landschapsbiografie en samenwerken aan een visie op landschap (Projectonderdeel 1) in belangrijke mate bijdraagt aan trots in het gebied. Van belang is echter in de uitwerking en samenwerking, dat ook de organisatie van de processen zo dicht mogelijk bij de mensen georganiseerd wordt, zodat meedoen laagdrempelig is. Daarom willen we de kern van de tijdelijke werkorganisatie in het gebied organiseren met een projectcoördinator, een medewerker vanuit de gemeente Westerveld, projectondersteuner en vier trekkers van de deelprojecten. Vanuit de vier verschillende deelprojecten richten we ons op samenwerking met ondernemers, met vrijwilligers en met organisaties in de regio. Afspraken en bijeenkomsten

worden vanuit het tijdelijke projectbureau georganiseerd, waardoor er een goed overzicht is en blijft van alle acties. Vanuit de tijdelijke werkorganisatie verkennen we de mogelijkheden om meer bottom up samen te werken en ook financiële dekking van de plannen te regelen. De tijdelijke werkorganisatie richt zich actief op stakeholders om actief bij te dragen aan de transitie, innovatie en investeringen in en rond de nationale parken in RL DFG.

Begroting 5.1

- Externe opdracht verbondenheid regio € 78.000 o.a. procesondersteuning en secretariaat 3 jaar
- Inzet provincie Drenthe uren kwartiermaker en projectcoördinator 900 uur
- Inhuur Communicatieadviseur (via gemeente Westerveld) € 96.000
- Inzet gemeenten overige 600 uur
- Inzet provincie Fryslân: 50 uur
- Inzet Staatsbosbeheer: 50 uur
- Totaal inzet partners a 60 euro per uur € 96.000

Projectonderdeel 5.2 Procesopzet Governance

Dit projectonderdeel is ondersteunend en faciliterend voor deelnemende organisaties in het Nationaal Park voor wat betreft besluitvorming door en samenwerking tussen de partners in de stuurgroep.

Een goede governance van het Nationaal Park is beschreven in criterium 10 van de standaard Nationale Parken nieuwe stijl. In de standaard wordt gesteld dat het bestuur er zorg voor draagt dat de bescherming, het beheer en de (sociaaleconomische) ontwikkeling van het gebied in samenhang plaatsvindt. Het bestuur draagt tevens zorg voor de ontwikkeling en implementatie van het gebiedseigen merk. Het bestuur van het nationaal park opereert slagvaardig en daadkrachtig en beschikt over legitimiteit en mandaat. In RL DFG is specifiek aandacht nodig voor de rolverdeling tussen gemeenten, provincies en terreinorganisaties. De bevoegdheden blijven bij de organisaties waar ze nu liggen. Dat vergt veel van onderlinge afstemming en vertrouwen, omdat de belangen verschillend verdeeld zijn en soms (lijken te) botsen.

De meerwaarde van samenwerking in een (tijdelijke) werkorganisatie komt vooral tot uiting als de financiering van uitvoering en beheer duurzaam geregeld is en het bestuur en de opgaven passen bij de bestuurlijke verhoudingen in het gebied. We zetten de komende 3 jaar de leerervaringen van de tijdelijke werkorganisatie in om ook een duurzame samenwerking voor de toekomst neer te zetten. Daarbij maken we ook gebruik van landelijke ervaringen zoals kennisgroep gebiedsontwikkeling VNG.

We starten met het kwartiermaken van een tijdelijke werkorganisatie eind 2020. Vervolgens houden we in de periode 2021-2023 jaarlijks 2 keer een bezinning en reflectiemoment in om de effectiviteit van de werkorganisatie tegen het licht te houden. Gemiddeld gaan we uit van 10 betrokken partijen, inclusief voorbereiding/nawerk geraamd op 80 uur per jaar per partij. Eind 2022-begin 2023 willen we komen tot een gedragen voorstel voor een nieuwe gedragen en uitvoeringsgerichte werkwijze en organisatiestructuur (Governance).

Begroting 5.2

- Externe opdracht governance nationaal park € 52.419 procesondersteuning en secretariaat
- Inzet provincie Drenthe kwartiermaker en projectcoördinator 750 uur
- Inzet provincie Drenthe projectondersteuner 750 uur

- Inzet provincie Fryslân 250 uren
- Totaal inzet partners a 60 euro per uur € 105.000

Totaal project 5 dekking

Rijksbijdrage € 202.419

Cofinanciering in uren € 201.000

Provincie Drenthe € 24.000

4. Plan van aanpak en planning

De deelprojecten en -resultaten zijn beschreven in het vorige hoofdstuk. In onderstaand schema is de planning van de deelprojecten weergegeven.

Versie 18 februari 2021															
Fase		Project	Activi- onderdeel	2021				2022				2023			
				1e kw	2e kw	3e kw	4e kw	1e kw	2e kw	3e kw	4e kw	1e kw	2e kw	3e kw	4e kw
1. LS Visie		1.1	Landschapsecologische analyse												
		1.2	Communicatie LB en LESA												
		1.3	Wenkend perspectief - visie opstellen												
2. Impuls LS		2.1	Campagne uitbouw streekbeheer												
		2.2	Proces streekbeheer												
		2.3	Inrichtings- en beheerplan LS												
3. Impuls DT		3.1	Werkgroep duurzaam toerisme												
		3.2	Regionale samenhang bezoekersstromen												
		3.3	Visitor management												
4. Impuls V+E		4.1	Netwerken scholen												
		4.2	Nieuwe netwerken												
		4.3	Educatie landschap en ecohydr												
5. Noaberschapslijn		5.1	Versterken verbondenheid regio												
		5.2	Governance nationaal park												
Fase		Project	Activi- onderdeel	2021				2022				2023			
				1e kw	2e kw	3e kw	4e kw	1e kw	2e kw	3e kw	4e kw	1e kw	2e kw	3e kw	4e kw

5. Begroting

Aangepast 9 februari 2021

	Project onderdeel	Acti- teit	Totale kosten	
1. LS Visie	1.1	Landschapsecologische analyse	€ 40.693	
	1.2	Communicatie LB en LEA	€ 2.828	
	1.3	Opstellen landschapsvisie	€ 128.398	
			sub	€ 171.918
2. Impuls LS	2.1	Campagne uitbouw streekbeheer	€ 170.250	
	2.2	Proces streekbeheer	€ 41.860	
	2.3	Investerings- en beheerplan LS	€ 13.700	
			sub	€ 225.810
3. Impuls DT	3.1	Werkgroep duurzaam toerisme	€ 130.080	
	3.2	Regionale samenhang Bezoekersstro	€ 92.500	
	3.3	Investerings- en beheerplan VM	€ 67.000	
			sub	€ 289.580
4. Impuls V+E	4.1	Netwerken scholen	€ 33.125	
	4.2	Nieuwe netwerken	€ 43.320	
	4.3	Educatie landschap en ecohydr	€ 64.405	
	4.4	Beleefweken merkidentiteit	€ 0	
			sub	€ 140.850
5. Noaberschapsl	5.1	Versterken verbondenheid regio	€ 270.000	
	5.2	Governance nationaal park	€ 157.419	
			sub	€ 427.419

6. Cofinanciering

In de voorjaarsnota 2020 van de provincie Drenthe is de begroting 2021 op 1 juli 2020 goedgekeurd. Hierin is een extra cofinanciering bijdrage van de provincie Drenthe aan de Nationale Parken Drents-Friese Wold, Dwingelderveld en Drentsche Aa goedgekeurd voor totaal €800.000. Zie ook de bijgevoegde GS-brief (bijlage 1 cofinancieringsverklaring). Daarnaast is door de provincie Fryslân €150.000 extra toegezegd (bijlage 2 cofinancieringsverklaring).

Verder zijn er door de provincies Drenthe en Fryslân, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en andere partners extra uren toegezegd die worden ingezet voor de projectonderdelen in deze aanvraag.

De financiële bijdragen van de beide provincies en de waarde van de toegezegde uren overstijgen de noodzakelijke cofinanciering ruimschoots. Er is dus een zekere garantie op de benodigde cofinanciering van 2 keer € 400.000 voor de aanvraag Dwingelderveld en de aanvraag Drents-Friese Wold.

Overzicht van dekking projectonderdelen

Totaal project 1 dekking

Rijksbijdrage € 94.792
Cofinanciering in uren € 41.400
Provinciale bijdrage € 35.727

Totaal project 2 dekking

Rijksbijdrage € 83.641
Cofinanciering in uren € 18.000
Provinciale bijdrage € 115.730

Totaal project 3 dekking

Rijksbijdrage € 114.851
Cofinanciering in uren € 91.260
Provinciale bijdrage € 92.109

Totaal project 4 dekking

Rijksbijdrage € 63.020
Provinciale bijdrage € 77.830

Totaal project 5 dekking

Rijksbijdrage € 202.419
Cofinanciering in uren € 201.000
Provinciale bijdrage € 24.000

7. Bijlagen

De bijlagen zijn te vinden in het oorspronkelijke plan van 8 september 2020

1. Brief gemeente Westerveld aan Stuurgroep, d.d. 1 september 2020
2. Brief 4 gemeenten aan Ministerie LNV d.d. 9 september 2020
3. Brief van provincie Drenthe aan ministerie LNV toezegging cofinancieringsbijdrage d.d. 8 september 2020
4. Brief van provincie Fryslân aan GS Drenthe over cofinancieringsbijdrage

